internationalen.se

Huset Wallenberg och maktens sken - Internationalen

Internationalen

14 - 18 minutes

Vänsterpartiet inbjöd i våras Jacob Wallenberg att föreläsa på partiets ”regeringsskola”. Men vänsterns uppgift måste vara att bekämpa Wallenbergarnas samhälleliga maktposition. Det menar historikern Werner Schmidt i en kommande studie av Huset Wallenbergs makt och samarbete med Hitlertyskland där den tidigare Jacob Wallenberg förärades Storkorset av den tyska örnens orden, för sina tjänster åt Tredje Riket. Schmidts kommande bok utvecklar hans tidigare studier om ledande svenska kretsars förhållande till Tredje Riket i *Svenska fotspår på vägen till förintelsen* (Carlssons 2024) samt i den kommande antologin *Vad blev det av socialismen? Svensk socialdemokrati under 100 år* (Carlssons 2025).

Bild ovan Storkorset av den tyska örnens orden och Jacob Wallenberg.

Fokus | Werner Schmidt

Den 1 april 2025 skrev Kjell Östberg en kommentar i *Internationalen* under rubriken ”Upp till kamp med herr Wallenberg”. Det är väl ett aprilskämt, tänkte jag spontant innan jag började läsa. Nej, det var tyvärr djupaste allvar! Vänsterpartiets ledning hade bjudit in Jacob Wallenberg, Husets nuvarande patriark och namne med en av huvudpersonerna i min kommande bok *Samtidshistoriska berättelser om makt och om maktens sken. Ett bidrag till Vänsterns idédebatt.*

Jacob Wallenberg – bärare av ”Storkorset av den tyska örnens orden”

Min forsknings Jacob Wallenberg var sedan 1927 som VD för Enskilda Banken, Husets överhuvud. Alltsedan dess knöt han ett omfattande kontaktnät med tyska finans- och regeringskretsar. Efter naziregimens regeringsövertagande 1933 var han den nya maktens viktigaste handelspolitiske kontaktperson i Sverige. Under en tioårsperiod, från

1934 till 1944, satt han som representant för exportindustrin i det svensk-tyska regeringsutskott som hade bildats på naziregimens initiativ. Med hjälp av detta utskott institutionaliserades och reglerades de båda ländernas handelsförbindelser i enlighet med naziregimens krigsplaner.

Samarbete kulminerade i och med det första svensk-tyska krigshandelsavtalet, som förhandlades fram under Jacob Wallenbergs ledning och undertecknades den 22 december 1939. Detta avtal kom inte till stånd på grund av militärt hot söderifrån utan var en fortsättning på den väg som hade utstakats på frivillig bas redan sedan mitten av 1930-talet. Jag visar i min bok att Sveriges handelsrelationer till naziregimen gynnade framför allt Wallenbergsfärens ekonomiska intressen.

Handelsrelationer skapar ramar för politiken

Regimen tackade Jacob Wallenberg för hans synnerligen stora förtjänster för Tredje riket genom att hedra honom med det av Hitler instiftade ”Storkorset av den tyska örnens orden”. Men tacket gällde inte bara ekonomiska insatser. Krigshandelsavtalet reglerade i själva verket inte bara de svensk-tyska *handels*relationerna. I och med det sedan mitten av 1930-talet skapade ömsesidiga ekonomiska beroendeförhållandet mellan båda länderna – export av järnmalm och kullager till den tyska krigsindustrin för att kunna betala den vitala importen av koks och kol därifrån – hade det även skapats ramar eller gränser för den svenska politikens möjligheter i förhållande till Nazityskland och till det pågående kriget.

Jacob Wallenberg, bäraren av det nazistiska Storkorset, tackade för visat förtroende genom att inte omedelbart vända kappan efter vinden när Nazitysklands krigslycka började vända – i alla fall inte så länge Husets affärer med Tyskland avgav önskad profit och inte kunde kompenseras med affärer västerut.

Mot denna bakgrund kändes det för de krigsekonomiskt ansvariga i Berlin som en dolkstöt från de egna leden när *Völkischer Beobachter* den 3 februari 1944 i artikeln ”Hebreisk flodvåg över Sverige” betecknade Wallenbergs släkt som judisk. I ett brev till propagandaminister Goebbels betonade ekonomiminister Funke att det endast var tack vare Jacob Wallenberg och andra svenska näringslivskretsar som Tyskland, trots sin ”utomordentligt ansträngda” situation på utrikeshandelsområdet, ändå kunnat nå ett resultat som ”något så när tillgodoser våra behov”. Det var under dessa omständigheter ”ytterst besvärande” att propagandaministeriets huvudorgan ”brännmärker den största

familjekoncernen i Sverige, nämligen huset Wallenberg" som judiskt. Det var just av Huset Wallenberg och speciellt av Jacob Wallenberg "som vi fått stort stöd".

Ormen ömsade skinn

När de allierade i april 1945 kallade till en konferens i San Francisco som skulle förbereda bildandet av Förenta nationerna fanns Sverige inte med bland de femtio inbjudna staterna. Sverige fick inte heller vara med vid grundandet av organisationen i oktober samma år. Först ett år senare, i november 1946, valdes Sverige in som medlem. Det var uppenbart ett kvitto för landets omfattande materiella stöd till naziregimens krig. Sveriges rykte var skamfilat.

När de allierade efter andra världskriget kallade till bildandet av FN fanns inte Sverige med bland de inbjudna. Huset Wallenbergs samarbete med Tredje Riket och den så kallade Boschaffären spelade in.

Det gällde speciellt för Sveriges exportinriktade storfinans. Dess nav – Huset Wallenberg – ställdes sensommaren 1945 vid skampålen i USA,

efter att *New York Herald Tribune* avslöjat att amerikanska militära utredare hittat gömda dokument i det tyska bolaget Boschs huvudkontor i Stuttgart, som visade att bröderna Wallenberg fungerat som bulvaner för Bosch. Detta blev upptakten till den s.k. Boschaffären. Avslöjandet ledde till att Jacob och Marcus Wallenberg kallades till utskottsförhör i det amerikanska finansdepartementet. Resultatet var att bankens och bröderna Wallenbergs tillgångar i USA blockerades och att det föreslogs en svartlistning av såväl bröderna som banken.

Under kriget hade bröderna Wallenberg och regeringen haft ”ett förtroendefullt samarbete”; de hade ”en närmast halvofficiell ställning i Sveriges ekonomiska liv”. När det 1945 stod klart att bankens ledning hade begärt och fått stöd av UD för den amerikanska Boschaffären ”utan att fullt ut informera UD om dess karaktär”, ledde detta till en förtroendekris. Östen Undén gjorde demonstrativt klart att bröderna Wallenberg inte längre tillhörde någon ”inre krets” med speciella kontakter med regeringen. (Olsson 1998, 28f.)

Det var uppenbart för Wallenbergarna att det krävdes uppoffringar för att kunna snygga till Husets rykte – både i Sverige och i USA.

När Jacob Wallenberg i mitten av december 1945 efter tre månaders besvärliga utfrågningar i New York återkom till Stockholm intervjuades han av *Dagens Nyheter*. ”Jag hade märkt”, erkände han, ”att en del folk i Amerika ser mig med misstänksamhet på grund av en oriktig uppfattning beträffande mina officiella uppdrag i Tyskland”, att de ansåg honom ha varit ”protysk”. (*DN* 15/12 1945)

Mot den bakgrunden förvånar det inte att *Dagens Nyheter* knappt tre månader senare under rubriken ”Direktörskifte hos Enskilda” meddelade att ”Bankdirektör Jacob Wallenberg lämnar vid Enskilda bankens bolagsstämma posten som verkställande direktör” och att han ersätts av broder Marcus. Den förre, meddelades det, hade uttalat sin önskan att ”i enlighet med den tradition som varit rådande i banken” lämna posten som verkställande direktör det år han uppnådde 55 år. (*DN* 3/3 1946)

Vad hade verkligen hänt?

Medan Jacob Wallenberg lämnade New York i mitten av december 1945 stannade broder Marcus kvar. Han överlämnade en personligt författad promemoria om Boschaffären till amerikanska finansdepartementet där han beklagade hela affären och betecknade den som illa skött från

Enskilda bankens sida. Underförstått gav han broder Jacob, bankens VD, skulden för affären. Samtidigt pekade han på sin egen pro-västallierade hållning under kriget och markerade en skillnad i synen på relationerna till Bosch mellan honom själv och broder Jacob. I Marcus försök att stämma de amerikanska myndigheterna mildare fick Jacob Wallenberg ”bära hundhuvudet”. (Olsson 2000, 250)

Krigsprofitören Jacob Wallenberg blir ”antinazist”

Inte ens ett år efter det att Hitlertysklands antikommunistiska korståg i öst hade slagits tillbaka under ofantliga offer, brann korset igen. Gnistan hade tänts av Winston Churchill i början av mars 1946: i sitt beryktade tal i Fulton i Förenta staterna påstod han att ”en järnridå” sänkts över Europa och att kommunismen – som redan Goebbels visste – var ”en fara för den kristna civilisationen”. Västmakternas allians med Sovjetunionen, som hade varit nödvändig för att kunna besegra Hitlertyskland, hade blivit obsolet; Kalla kriget hade börjat. Det räddade Wallenbergarna, skriver Arne Ruth: ”Historien vreds i en ny riktning. Det blev viktigare att hitta allierade i den nya kampen än att avslöja samarbete med Tyskland. USA:s regering avbröt sin pågående undersökning av Wallenbergarnas förehavanden.”

Med Kalla krigets början skedde en omvärdering av alla sedan krigsslutet gällande värden – även för Boschaffären och för bedömningen av Jacob Wallenbergs intima samarbete med den forne fienden. Den 3 september 1947 gav *Dagens Nyheter* startskottet för en sådan omvärdering. På tidningens första sida informerades läsarna om att Jacob Wallenberg, enligt den nyutkomna amerikanska boken *Germany's Underground*, hade ”ett nära samarbete” med den underjordiska antinazistiska rörelsen i Tyskland. Sedan följde ett utförligt referat av Wallenbergs kontakter med bekantingen från Boschaffären Carl Goerdeler. Denne var en av de ledande konservativa motståndsmännen mot Hitler eller – snarare – mot dennes ”onödiga” krig mot väst.

Carl Goerdeler var en av de ledande konservativa motståndsmännen mot Hitler eller – snarare – mot dennes ”onödiga” krig mot väst.

Under naziregimen välkomnade Goerdeler till en början vissa antidemokratiska ingrepp, men anslöt sig i slutet av 1930-talet till den national-konservativa oppositionen mot Hitler. Den vände sig framför allt mot Hitlers planer på ett krig mot väst i stället för att koncentrera Tysklands militära krafter mot huvudfienden: det bolsjevikiska Ryssland. Goerdeler hade länge varit övertygad om att Storbritannien och Tyskland hade ett gemensamt intresse av att bekämpa bolsjevismen. Därför besökte han under sommaren och hösten 1943 Stockholm flera gånger med hemliga fredsförslag, som han bad Wallenbergbröderna att förmedla till den brittiska regeringen. Förslagen innebar främst att Storbritannien skulle stödja en tysk offensiv mot det bolsjevistiska Ryssland. I november 1944, efter att han redan hade gripits av Gestapo, skrev Goerdeler ännu ett brev till Jacob Wallenberg (kanske på initiativ av SS-chefen Himmler), där han åter bad honom att övertyga de västallierade om att det låg även i deras intresse att acceptera att sluta fred med Tyskland för att försvara Europa mot rysk dominans.

Förintelsekriget mot Ryssland: ”en förtjänstfull gärning för hela Europa”

Jacob Wallenbergs vänskap med Carl Goerdeler vilade, förutom på gemensamma affärsintressen, på att de båda var ”väl överens” om synen på kriget och dess önskvärda fronter, som Wallenberg själv intygade. Efter ett längre samtal med Goerdeler och dennes krets redogjorde Wallenberg vid ett möte med Enskildas styrelse i november 1941 för nämnda gemensamma syn: Goerdeler och hans vänner var nu, efter Tysklands överfall på det bolsjevikiska Ryssland, ”vid bättre mod än för ett halvtannat år sedan”, berättade han. Anledningen var att de inte hade ”varit roade av kriget i väster”, som de ansett ”var onödigt”. Men kriget mot Ryssland var lika ”populärt” hos vännerna i Berlin som hos Wallenberg själv. Genom detta krig utförde Tyskland ”en förtjänstfull gärning för hela Europa”.

Det var på grund av nämnda samsyn, att en fred med västmakterna var nödvändig för att kunna segra i det önskade antibolsjevikiska korståget mot Ryssland, som Jacob Wallenberg tillsammans med sin bror Marcus tog på uppgift som separatfredsmäklare. De fick emellertid inget gehör i London.

Men Jacob planerade ändå tillsammans med ledande svenska militärer och diplomater en allra sista väntjänst åt tyskarnas tappra *Wehrmacht*. Den 2 maj 1945 – en vecka före Tysklands kapitulation – njöt han och generalstabschefen Ehrensvärd tillsammans med den tyske militärattachén von Uthmann och några andra tyska militärer en middag på Bacchi Vapen i Stockholm och tillbringade sedan aftonen hemma hos biträdande tyske militärattachén von Watzdorff, Ehrensvärds måg in spe. Ämnet för denna sammankomst i tolfte timmen var frågan hur man kunde förhindra att de tyska ockupationstrupperna i Norge föll i den segrande Röda arméns händer. Dagen därpå dryftade Wallenberg och Ehrensvärd frågan också med ÖB Jung innan de besökte kabinettssekreteraren Boheman på UD. Om besökets resultat noterar Jung att Wallenberg, Ehrensvärd och Boheman kom överens, ”tydligen med gillande” av utrikesminister Günther, att Ehrensvärd skulle meddela tyskarna att den svenska ledningen icke hade något emot att de tyska ockupationstrupperna i Norge internerades i Sverige. Med denna episod slutade Jacob Wallenbergs bidrag till de svensk-nazityska relationerna.

Men hans dagar som Husets patriark var räknade. Under Kalla kriget övertog broder Marcus styret, följt av Peter och – under det nuvarande Kalla kriget 2.0 – av Jacob den äldres brorsonson Jacob, han som nu inbjudits till Vänsterpartiets ”regeringsskola”.

Vänsterns uppgift: att bekämpa Wallenbergarnas samhälleliga maktposition

Vilken input hade Vänsterpartiets ledning förväntat sig att få för sitt politiska projekt i en efterlängtad regeringsställning, när man bestämde sig för att inbjuda Husets nuvarande patriark till sin ”regeringsskola”? Vilket projekt har man för avsikt att förverkliga? Det kan ju knappast vara ett vänster- eller socialistiskt projekt, för det visste ju den förre partiledaren C.-H. Hermansson redan för över 50 år sedan att man inte kan förverkliga ett sådant projekt ”hand i hand med Wallenberg”.

Jag vet, det var länge sedan och det var andra tider. Vi lever i ett allsidigt förändrat Sverige i en lika förändrad värld. Men allt detta var ingen nyhet för Hermansson. I ett av mina sista samtal med honom klagade han över att han var ”mycket klokare förr”, dvs. att det då var enklare att analysera samhällsutvecklingen och utifrån denna analys bestämma vänsterns uppgifter. Men det han också visste, då och senare, var: hur mycket samhället än må ha förändrats, så låg den avgörande *samhälleliga* makten fortfarande i händerna på Wallenberg *et consortes* – oavhängigt regeringens partipolitiska sammansättning. Han visste därför

att så länge vänstern inte lyckas med att tränga tillbaka denna makt, så äger den endast ”maktens sken” (Tage Erlander), men inte makten att förändra samhället i progressiv riktning.

Till sist, vad min kommande bok visar är att formeringen och genomförandet av progressiva samhällsprojekt inte kan ta sin utgångspunkt eller ha sin huvudsakliga arena i det parlamentarisk-politiska fältet. Det är nödvändigt att skapa förändringar i det civilsamhälleliga fältet, konkret: att formera en progressiv etisk-politisk mothegemoni och olika samhälleliga rörelser kring den, innan man kan sätta sig i en ”regeringsskola” för att lära ut den då lämpligaste metoden för att omsätta vänsterprojektet till praktisk verklighet.